

УДК 37.04

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Червінська Інна, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки початкової освіти, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

ORCID: 0000-0003-0745-1413

E-mail: inna.chervinska@pnu.edu.ua

Хімчук Ліліана, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри фахових методик і технологій початкової освіти, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

ORCID: 0000-0002-9243-3131

E-mail: liliana.khimchuk@pnu.edu.ua

Никорак Ярослав, заступник директора Івано-Франківського фахового коледжу з навчально-методичної роботи, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

ORCID: 0000-0002-9855-5914

E-mail: nykorak@pnu.edu.ua

У статті розглянуто інноваційні підходи до соціокультурної модернізації освітнього простору закладу освіти, які аналізуються крізь призму освітніх реформ та суспільних трансформацій. Мета – розкриття сутності інноваційних підходів до соціокультурної модернізації освітнього простору закладу освіти. Практичне значення полягає в узагальненні підходів до соціокультурної модернізації освітнього простору закладу освіти з їхньою екстраполяцією до загальнодержавної системи освіти.

***Ключові слова:** інноваційний підхід; соціокультурна модернізація; освітній простір; заклад освіти; інновації; стратегії; механізми; розвиток; освіта.*

INNOVATIVE APPROACHES TO SOCIO-CULTURAL MODERNIZATION EDUCATIONAL SPACE INSTITUTION OF GENERAL SECONDARY EDUCATION

Chervinska Inna, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Pedagogy of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.

ORCID: 0000-0003-0745-1413

E-mail: inna.chervinska@pnu.edu.ua

Khimchuk Liliana, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Professional Methods and Technologies of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.

ORCID: 0000-0002-9243-3131

E-mail: liliana.khimchuk@pnu.edu.ua

Nykorak Yaroslav, Deputy Director, Ivano-Frankivsk Professional College, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.
ORCID: 0000-0002-9855-5914
E-mail: nykorak@pnu.edu.ua

The article, in accordance with the context of the stated issues, considers innovative approaches to socio-cultural modernization of the educational space of general secondary education, which are analyzed through the prism of educational reforms and social transformations. The aim of the article is to reveal the essence of innovative approaches to socio-cultural modernization of the educational space of general secondary education, carried out on the basis of analysis of psychological and pedagogical literature; to study the practical experience of pedagogical activities of innovative educational institutions.

In the process of working on the study, a set of scientific methods that ensure the reliability of the results and conclusions were used: content analysis to determine the state of the problem, the formulation of a system of basic concepts and conceptualization of basic principles; analysis and synthesis of philosophical, sociological, psychological-pedagogical and normative-legal sources, Internet resources, study and generalization of the practice of general secondary education institutions; classification to determine the essential characteristics and criteria of readiness of educational institutions to implement innovations. The positive experience of interaction in the educational space of the educational institution of three subjects: teachers, students and the school environment are pointed out. The authors mention that socio-cultural modernization requires the use of new forms of organization of the educational process, the provision of quality educational services to the population, the establishment of the socio-pedagogical partnership. The practical significance lies in the generalization of innovative approaches to the socio-cultural modernization of the educational space of the educational institution in order to further extrapolate them to the national education system.

Keywords: innovative approach; socio-cultural modernization; educational space; educational institution; innovations; strategies; mechanisms; development; education.

Сучасний науковий дискурс щодо вивчення освітніх проблем у просторовому дискурсі створює плідний ґрунт для увиразнення нових теоретичних позицій щодо вивчення проблем функціонування та інноваційного розвитку закладів освіти у відповідному освітньому просторі об'єднаної територіальної громади, регіону, країни. Оскільки «за останні десятиліття модернізація та реформування системи освіти України характеризується, з одного боку, посиленням відповідальності регіонів за якість освіти і розвиток освітньої інфраструктури, а з іншого, – необхідністю її інтеграції у світовий освітній простір» [17, с. 149].

Соціокультурна модернізація закладу загальної середньої освіти (ЗЗСО) потребує інноваційних підходів до надання освітніх послуг, адже її роль не обмежується лише виконанням соціального замовлення суспільства: вона, як провідний соціальний інститут суспільства, має забезпечувати цілеспрямовану діяльність та інноваційні перетворення.

У контексті зазначеного наукового дискурсу пропонуємо до розгляду проблему інноваційних підходів до соціокультурної модернізації освітнього простору ЗЗСО, яку аналізуємо крізь призму освітніх реформ та суспільних трансформацій.

Проведений аналіз сучасних підходів до розгляду понять «модернізація», «інновації в освіті», «соціокультурний простір» дав змогу доповнити наявні розвідки з цього питання та окреслити основні напрями досліджень з обраної проблематики.

У сучасних педагогічних джерелах окреслено підходи до визначення типових характеристик закладу освіти як інноваційної школи, які визначають: якісні зміни у

рівні розвитку особистості школяра (Т. Шамова) [13, с. 24]; самостійну розробку і реалізацію комплексних інноваційних програм «від задуму до втілення» (А. Тубельський) [12, с. 77]; розробку і реалізацію принципово відмінних від загальноприйнятих у більшості шкіл моделей організації життєдіяльності учнів, принципово відмінного від традиційного змісту освіти й способів діяльності педагога (А. Каспржак) [4, с. 39]; постійне оновлення і саморозвиток на основі особливої організації діяльності педагогів і школярів, що забезпечує прагнення до періодичного глибокого аналізу та перегляду своєї роботи (І. Фрумін) [15, с. 24]; наявність відповідного дослідницького, проєктного та управлінського компонента освітньої системи школи (П. Щедровицький) [16, с. 80]; існування інноваційної системи школи, що забезпечує процес запровадження нововведень у педагогічну систему, спрямований на підвищення ефективності її функціонування (В. Лазарєв) [10, с. 45]. Узагальнення зазначених підходів дало змогу визначити ефективні стратегії та дієві механізми, що характеризують інноваційний процес. Позаяк інноваційні підходи заведено вважати ефективними, за умови вирішення стратегічних завдань, пов'язаних із розвитком освітнього простору ЗЗСО.

Мета статті – розкриття сутності інноваційних підходів до соціокультурної модернізації освітнього простору закладу загальної середньої освіти.

У процесі дослідження використано комплекс наукових методів, які забезпечують достовірність результатів і висновків: контент-аналіз – для з'ясування стану розробленості проблеми, формулювання системи базових понять і концептуалізації основних положень; аналіз і синтез філософських, соціологічних, психолого-педагогічних та нормативно-правових джерел, класифікація – для визначення сутнісних характеристик готовності закладів освіти до реалізації інновацій.

До сукупності понять, які характеризують сучасний геокультурний науковий простір, по праву відносять поняття «модернізація». Модернізація стала визначальною складовою освітньої політики окремого закладу освіти, регіональної системи освіти та основою сталого розвитку системи освіти країни. Оскільки, за влучним трактуванням дослідника Б. Гершунського, «сьогодні освіта є вагомим соціальним інститутом, який сприяє економічному, соціальному, культурному функціонуванню і вдосконаленню суспільства за допомогою спеціально організованої цілеспрямованої *соціалізації та інкультурації* окремих індивідів, який виражений у системі, що включає освітні установи, органи управління ними, освітні стандарти, які забезпечують їх функціонування і розвиток» [2, с. 315]. Суголосним до ідей окресленої проблематики дослідження є виокремлення чотирьох аспектів змістовного трактування поняття «освіта», за яких розглядається: «освіта як цінність; освіта як система; освіта як процес; освіта як результат» [8, с. 7].

Процес модернізації системи освіти є надзвичайно складним і багатоаспектним, позаяк регулюється не лише шляхом адміністративного ресурсу, а й вимагає: підвищення вагомості ролі громадськості, організації якісних наукових досліджень, ефективної педагогічної діяльності мотивованих до змін педагогів-практиків, стратегічного управління, успішної роботи менеджерів освітнього процесу, створення інноваційного освітнього простору, сприятливого до нововведень та змін.

Активна модернізаційна політика нашої країни сприяє побудові теоретико-методологічного підґрунтя для розуміння її сутності, виокремлення пріоритетних напрямів, ефективних стратегій та дієвих механізмів її втілення. Актуальність

модернізаційних процесів зумовлено рефлексією інноваційних завдань, які висувуються суспільством перед закладами освіти щодо забезпечення здобувачів освітніх послуг якісними знаннями та сформованими компетентностями, компетентностями, затребуваними впродовж життя людини. Оскільки «освіта» – це «...спеціальна сфера соціального життя, унікальна система, своєрідний соціокультурний феномен, який сприяє нагромадженню знань, умінь і навичок, інтелектуальному розвитку людини» [7, с. 6]. У такому контексті освіта виступає загальноприйнятим поняттям, яке одночасно трактується і як педагогічний процес, і як важливе соціальне явище, без якого неможливий подальший соціальний прогрес, і як велика суспільна система, яка забезпечує загальноцивілізаційний рух людства.

За сучасних умов уявлення спільнот про стратегії розвитку закладів освіти асоціюється здебільшого з перебудовними процесами, які трактують як інноваційний розвиток. Адже для освітньої практики передових шкіл притаманно новаторство, педагогічний пошук, дослідницько-пошукова діяльність, професійний саморозвиток та вдосконалення, які в комплексі визначають інноваційні процеси. Що ж стосується поняття «інновація», то воно ввійшло до наукового обігу наприкінці XIX століття як відповідь на запити підприємств щодо розробок і втілення у виробничий процес нових послуг та ідей, що згодом переросло в окрему галузь наукового знання – дослідження нововведень – інноватику. Стосовно ж педагогічної галузі знань, інноватика характеризує введення нового до цілей, змісту, методів і форм навчання та виховання, у процес взаємодії між учителем і учнем. Зазвичай нововведення в педагогічну діяльність закладу освіти вважається успішним за умови, якщо «опанування нового засобу навчання (технології, авторської методики, підручники тощо), закладеного в його основу, дозволило вирішити завдання інноваційного розвитку школи» [10, с. 4] із врахуванням просторових характеристик та реалій модернізації.

Під час модернізації освітнього процесу необхідно враховувати особливості простору, який може прискорювати або ж, навпаки, уповільнювати трансформаційні процеси. Позаяк якісний простір виступає домінантою розвитку інновацій закладу освіти. Відповідно під час реалізації освітніх реформ необхідно пам'ятати про результати впливу на вказані процеси просторових характеристик (їхнє прискорення чи гальмування). Адже якщо брати до уваги, що реформа – це перебудова, перевтілення, яке зазвичай походить зверху, – урядовими структурами, органами влади тощо, то модернізацію можна схарактеризувати як спосіб перетворення (оновлення) освітньої галузі, відповідно до сучасних вимог.

Соціокультурна модернізація освітнього простору ЗЗСО дає можливість освітянам підвищити організаційно-педагогічну культуру, розвивати фахову компетентність, оскільки школа не може функціонувати успішно, якщо вчительська спільнота консервативна і не сприймає нововведення.

Стратегічними засадами становлення і розвитку освітнього простору ЗЗСО визначаємо провідні методологічні підходи (системно-структурний, особистісно орієнтований, синергетичний, діяльнісний, середовищний, компетентнісний, етнокультурний), теоретичні положення про сутність професійно-педагогічної культури педагогів та принципи організації освітньої діяльності учнів. До дієвих механізмів організації освітнього простору закладу освіти відносимо: підвищення науково-педагогічного, організаційно-культурного потенціалу вчителів, (рівень соціокультурної,

етнокультурної, наукової та фахової компетентності, забезпечення готовності до професійної мобільності та особистісного зростання), організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагогів і учнів (педагогіка партнерства, синергія зв'язків педагогів, учнів, батьків та громадськості), оновлення методичного і технічного забезпечення освітнього процесу, цифровізація педагогічної діяльності, розробка інноваційних стратегій управління в контексті освітніх викликів та суспільних трансформацій.

Вивчення досвіду соціокультурної модернізації освітнього простору інноваційних закладів освіти Прикарпаття, до прикладу, Білоберізький ліцей, Верховинський ліцей, Косівський ліцей імені Ігоря Пелипейка, Рожнівський ліцей імені Федора Погребенника, Яворівський ліцей «Гуцульщина» тощо, засвідчує, що підходи до становлення та розвитку новаторського закладу освіти мають базуватися на засадах сталого розвитку та інноваційності, які передбачають використання нових освітніх моделей, методик і технологій. Відповідно соціокультурна модернізація закладу освіти реалізується активною педагогічною спільнотою, мотивованими до змін педагогами, небайдужими до свого майбутнього громадянами.

Інноваційні підходи до соціокультурної модернізації освітнього простору закладів освіти визначають:

- соціально-економічний розвиток країни;
- оновлення змісту освіти та форм її реалізації;
- медійно-цифрове забезпечення освітнього процесу;
- нововведення у процес підготовки мотивованих до змін педагогів;
- усвідомлення необхідності навчання продовж життя;
- формування активних спільнот, готових до нововведень.

За роки незалежності в Україні була створена практично нова законодавча база, яка регламентує систему освіти, зміни, передбачені в ній, торкнулися всіх освітніх підсистем і безпосередньо вплинули на якісні характеристики освітніх просторів закладів освіти. Вагомий вплив на розвиток ЗЗСО мають зміни, які стосуються освітнього законодавства (Концепція «Нова українська школа» (2016), Закон України «Про освіту» (2017)), які знаходять своє втілення та відображаються як на загальнонаціональному, так і на регіональному й локальному рівнях. Неоднозначну роль у становленні та інноваційному розвитку закладів загальної середньої освіти відіграють внутрішні та зовнішні показники, які умовно можна розподілити за блоками: історично-демографічні, соціально-економічні, інституціонально-управлінські, освітньо-культурні, просторові, природно-середовищні.

Розбудова інноваційного освітнього простору регіону, що успішно здійснюється у контексті реалізації Концепції «Нова українська школа», неможлива без високого рівня готовності педагогічних працівників до інноваційної діяльності. Саме тому за умов виконання провідних завдань Концепції важливого значення набуває інноваційна діяльність закладу освіти, яка характеризується системним експериментуванням, апробацією та застосуванням нововведень в освітньому процесі, оновленням освітніх програм підготовки здобувачів освіти. Згідно з Концепцією, до основних пріоритетів її реформування належить модернізація змісту освіти, яка стає визначальною складовою підвищення її якості [6]. Однак варто зауважити, що «соціокультурна модернізація школи вимагає інноваційних підходів до отримання нових знань. Відповідно заклади освіти різних типів повинні працювати над забезпеченням цілеспрямованої освітньої

діяльності та інноваційних перетворень, які є невіддільною складовою перебудови сучасної школи як провідного соціально-культурного інституту суспільства.

До умов, які визначають модернізацію сучасного ЗЗСО, відносимо:

- різностороннє заохочення та стимулювання інноваційної діяльності;
- розробку інноваційного мультимедійного інструментарію освітнього процесу;
- цифровізації педагогічної діяльності;
- залучення громадськості до управління закладами освіти (громадсько-державне управління, автономія закладів освіти);
- створення піклувальних рад у ЗЗСО;
- інтеграція навчальних предметів;
- педагогіка партнерства та соціальне партнерство;
- формування нової системи універсальних знань та досвіду самостійної діяльності.

Тож метою модернізації є підвищення якості освіти до загальноєвропейського рівня, переорієнтації закладів освіти на задоволення освітніх потреб і запитів на ринку праці, посилення конкурентоспроможності шкіл та успіх їхніх випускників.

Погоджуємося з твердженням Ю. Колісник-Гуменюк, що «модернізація освіти – це комплексне, всебічне оновлення всіх ланок освітньої системи й усіх сфер освітньої діяльності відповідно до вимог сучасного життя, при збереженні та примноженні кращих традицій вітчизняної освіти. Вчений наголошує, що це комплексний процес перемикання суспільства з традиціоналістичного на раціоналістичне світосприйняття, що має економічний, соціальний, політичний і духовний виміри, а його складовими виступають зміни за всіма напрямками» [5, с. 12]. У зазначеному контексті нам імпонують просторові характеристики дослідниці Н. Крилової: «динаміка розвитку освіти (темп і масштаб створення закладів освіти); доступність освіти (спосіб життя населення і культурно-освітні запити, рівень добробуту, розташування закладів освіти); етнокультурний характер (підтримання національної культури, традицій, норм, цінностей); практико-трудова спрямованість (трудові відносини, які виникають у просторі); спадкоємність освіти (можливість здобуття впродовж життя)» [9, с. 74]. Узагальнення окреслених підходів дає підстави «характеризувати простір закладу освіти за такими психолого-педагогічними показниками: комфортність і відкритість простору, розвивальний і творчий характер простору, простір соціально-освітнього партнерства та взаємодії, простір організованого дозвілля, здоров'язбережувальний простір, простір музеєзнавства та мистецтвознавства, профорієнтаційний простір» [18, с. 288].

Соціокультурна модернізація школи вимагає інноваційних підходів до отримання нових знань у закладах освіти різних типів. Тож інноваційний процес розглядається як процес розвитку, оскільки діяльність школи здійснюється на засадах модернізації. У цьому контексті варто зазначити, що інноваційними можуть вважатися лише ті заклади освіти, які самостійно розробляють і реалізують комплексні інноваційні програми, здійснюють перепідготовку освітніх кадрів, формують дієві механізми модернізаційних процесів.

Інноваційний заклад освіти за таких обставин не тільки здійснює діяльність з надання освітніх послуг, а й виконує функції науково-дослідної лабораторії, експериментального майданчика, а також стає простором для організованого дозвілля,

розвитку й життєдіяльності дітей і дорослих. Позитивні зміни в діяльності закладу освіти відбуваються в контексті реалізації розробленої школою «інноваційної моделі організації життєдіяльності учнів та педагогів», наприклад, інноваційна модель освітньо-виховного спрямування: «школа громадянської освіти», «школа патріотичного виховання», діяльність яких згрупована за виокремленими блоками-модулями.

Компонентами соціокультурної модернізації освітнього простору ЗЗСО визначаємо сфери: інтелектуально-пізнавального розвитку особистості; духовно-морального розвитку; формування ціннісних орієнтацій; творчої активності та саморозвитку особистості; комунікативної взаємодії; цифрової грамотності та диджиталізації освітнього процесу; інформації, візуалізації та комунікації; модернізації медійного простору та медіаресурсів; організованого дозвілля та творчості; соціального партнерства та педагогіки партнерства; просторової організації освітнього процесу. Зазначені компоненти (сфери) актуалізуються й спрямовуються на розвиток зростаючої особистості, саморозвиток й успішну самореалізацію педагога.

Таким чином, до інноваційних підходів, які визначають характеристики соціокультурної трансформації освітнього простору з подальшою проєкцією на діяльність школи як інноваційного закладу освіти, належать: здатність до самовдосконалення, у залежності до потенційних можливостей усіх механізмів та складових цього простору; інноваційний характер розвитку освітнього простору відповідно до нововведень та вимог суспільства до сучасного закладу освіти, який забезпечує надання якісних освітніх послуг населенню; соціально-педагогічне партнерство та взаємодія учасників освітнього процесу і суб'єктів соціокультурного простору (характер взаємодії між учнями та вчителями); особливості траєкторії індивідуального розвитку школяра.

Перспективи подальших наукових напрацювань пов'язуємо з підготовкою педагога до реалізації інноваційних процесів у закладах освіти. Оскільки вважаємо, що однією з умов їхнього успішного втілення в освітній простір закладу освіти є готовність педагога до інноваційної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брижатова С. Б. Современная социально-культурная среда региона: факторы формирования: монография. Омск: Наука, 2009. 256 с.
2. Гершунский Б. Философия образования для XXI века. Москва: Флинта, 1998. 432 с.
3. Игнатова В. А. Педагогические аспекты синергетики педагогики. *Педагогика*. 2001. № 8. С. 26–31.
4. Каспржак А. Г. Модернизация образовательного процесса в начальной, основной и старшей школе: варианты решения: рекомендации. Москва: Просвещение, 2004. 415 с.
5. Колісник-Гуменюк Ю. І. Методичні вказівки до вивчення модуля. Модернізація освіти: наук.-метод. посіб. Львів: ЛНО, 2018. 34 с.
6. Концепція «Нова українська школа». Концептуальні засади реформування середньої школи. Київ: Право, 2017. 40 с.
7. Копылова Н. Модернизация школьного образования: дидактические аспекты. *Молодой ученый*. 2014. № 3(62). С. 928–929.
8. Кремень В. Г. Структурна модернізація освіти в контексті цивілізаційних змін. *Педагогіка і психологія*. 2011. № 2. С. 5–14.
9. Крылова Н. Социокультурный контекст образования. *Новые ценности образования*. Москва, 1995. Вып. 2. С. 67–103.
10. Лазарев В. С. Системное развитие школы. Москва: Педагогическое общество, 2002. 304 с.
11. Ляшенко О. І. Модернізація змісту освіти як чинник реформування української школи. *Фізика як*

- змістовий і концептуальний елемент природничої освіти і її роль у процесі розбудови нової української школи: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Чернігівські методичні читання з фізики та астрономії (Чернігів, 10 червня 2019 р.). Чернігів: Десна, 2019.
12. Тубельський А. Н. Школа самоопределения. Новые ценности образования: десять концепций и эссе. Москва: Инто, 1995. С. 75–83.
 13. Шамова Т. И. Активизация учения школьников: монография. Москва: Педагогика, 1982. 208 с.
 14. Федулова Л. І. Інноваційні екосистеми: сутність та методологічні засади формування. *Економічна теорія та право*. 2015. № 2. С. 21–33.
 15. Фрумин И. Д. Тайны школы: заметки о контекстах: монография. Красноярск, 1999. 208 с.
 16. Щедровицький П. Очерки по философии образования. Москва: Педагогический центр, 1993. 154 с.
 17. Червінська І. Б. Соціокультурний простір гірської школи як історичне, етносоціальне, освітньо-культурне явище та предмет наукових студій. *Гірська школа Українських Карпат*. 2020. № 23. С. 148–153. doi: 10.15330/msuc.2020.23.148-153
 18. Червінська І. Б. Соціокультурний простір гірської школи регіону Українських Карпат: монографія. Івано-Франківськ: Симфонія Форте, 2020. 380 с.

REFERENCES

1. Bryzhatova, S. B. (2009). *Sovremennaiia sotsialno-kulturnaia sreda rehiona: faktori formirovaniya*. Omsk: Nauka [in Russian].
2. Hershunskyi, B. (1998). *Fylosofyia obrazovaniya dlia XXI veka*. Moskva: Flynta [in Russian].
3. Ihnatova, V. A. (2001). *Pedahohicheskie aspekty synerhetyki pedahohiky*. *Pedahohika – Pedagogy*, 8, 26–31 [in Ukrainian].
4. Kasprzhak, A. H. (2004). *Modernizatsiya obrazovatelnoho protsessa v nachalnoj, osnovnoj i starshej shkole: varianty resheniya*. Moskva: Prosveshchenie [in Russian].
5. Kolisnyk-Humeniuk, Yu. I. (2018). *Metodychni vказivky do vyvchennia modulia. Modernizatsiia osvity v suchasnykh umovakh*. Lviv: LNO [in Ukrainian].
6. Kontseptsiiia “Nova ukrainska shkola”. *Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly*. (2017). Kyiv: Pravo [in Ukrainian].
7. Kopilova, N. (2014). *Modernyzatsiya shkolnoho obrazovaniya: dydakticheskie aspekty*. *Molodoj uchenyj – A young scientist*, 3(62), 928–929 [in Russian].
8. Kremen, V. (2011). *Strukturna modernizatsiia osvity v konteksti tsyvilizatsiinykh zmin*. *Pedahohika i psykhohihiia – Pedagogy and psychology*, 2, 5–14 [in Ukrainian].
9. Krylova, N. (1995). *Sotsyokulturnii kontekst obrazovaniya*. *Novie tsennosti obrazovaniya – New values of education*, 2, 67–103 [in Russian].
10. Lazarev, V. S. (2002). *Sistemnoe razvitie shkoli*. Moskva: Pedahohicheskoe obshchestvo [in Russian].
11. Liashenko, O. I. (2019). *Modernizatsiia zmistu osvity yak chynnyk reformuvannia ukrainskoi shkoly. Fyzyka yak zmistovyi i kontseptualnyi element pryrodnychoi osvity i yii rol u protsesi rozbudovy novoi ukrainskoi shkoly: proceedings of All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. Chernihiv: Desna [in Ukrainian].
12. Tubelskyi, A. N. (1995). *Shkola samoopredeleniya. Novye tsennosti obrazovaniya: desiat kontseptsyi y esse*. Moskva: Into [in Russian].
13. Shamova, T. Y. (1982). *Aktivizatsiya ucheniya shkolnikov*. Moskva: Pedahohyka [in Russian].
14. Fedulova, L. (2015). *Innovatsiini ekosystemy: sutnist ta metodolohichni zasady formuvannia*. *Ekonomichna teoriia ta parvo – Economic theory and law*, 2, 21–33 [in Ukrainian].
15. Frumyn, Y. D. (1999). *Tainy shkoly: zametki o kontekstakh*. Krasnoiarsk [in Russian].
16. Shchedrovytskyi, P. (1993). *Ocherky po filosofii obrazovaniya*. Moskva: Ped. tsentr [in Russian].
17. Chervinska, I. B. (2020). *Sotsiokulturnyi prostir hirskei shkoly yak istorychne, etnosotsialne, osvitno-kulturne yavyshe ta predmet naukovykh studii*. *Hirska shkola Ukrainykh Karpat – Mountain school of the Ukrainian Carpathians*, 23, 148–153. doi: 10.15330/msuc.2020.23.148-153 [in Ukrainian].
18. Chervinska, I. B. (2020). *Sotsiokulturnyi prostir hirskei shkoly rehionu Ukrainykh Karpat*. Ivano-Frankivsk: Symfoniia Forte [in Ukrainian].